

دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

دانشکده زبانهای خارجی

گروه زبان شناسی همگان

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش: زبان شناسی همگانی

عنوان:

طرح ملی گویش شناسی ایران (۲۰ روستا در شهرستان نیشابور) شماره ۸

استاد راهنما:

دکتر ایران کلباسی

استاد مشاور:

دکتر آزیتا افراشی

پژوهشگر:

زهرا زارعی

سال تحصیلی ۹۱-۱۳۹۰

تقدیم به:

پس از سپاس و ثنای بی حد بر آستان صفات بی همتای احدیت که در کمال رافت و در نهایت عطوفت رخصت اتمام این پایان نامه را به نگارنده عطا فرموده است؛ در کمال امتنان آن را تقدیم می نمایم به:

محضر ارزشمند اساتید بزرگوارم سرکار خانم دکتر ایران کلباسی و سرکار خانم دکتر آرزینا افراشی که با کرامتی چون خورشید، سرزمین دل را روشنی بخشیدند و گلشن سرای علم و دانش را با راهنمایی های کار ساز و سازنده بارور ساختند؛ و به پدر، مادر و خواهر عزیزم که با همدلی، همراهی و همگامی خویش راه گشای بنده در اتمام و اکمال این پایان نامه بوده اند.

تشکر و قدردانی

اساتید فرهیخته و فرزانه :

سرکار خانم دکتر کلباسی

سرکار خانم دکتر افراشی

سرکار خانم دکتر ایرجی

سرکار خانم دکتر شیروان

شما روشنایی بخش تاریکی جان هستی و ظلمت اندیشه را نور می بخشید. چگونه سپاس گویم مهربانی و لطفاتی را که سرشار از عشق و یقین است. چگونه سپاس گویم تأثیر علم آموزی تلن را که چراغ روشن هدایت را بر کلبه محقر وجودم فروزان ساخته است. آری، در مقابل این همه عظمت و شکوه شما مرا نه توان سپاس است و نه کلام وصف...

همیشه توسن اندیشه ات مظفر باد

صحیفه های سخن از تو علم پرور باد

معلمانا مقامت ز عرش برتر باد

به نکته های دلاییز و گفته های بلند

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
و	نشانه های آوایی
ط	فهرست نقشه ها
ی	فهرست جدول ها
ک	فهرست نمودارها
ل	پیشگفتار
س	چکیده
	فصل اول : کلیات تحقیق
۲	۱-۱- مقدمه
۳	۱-۲- بیان مسئله
۳	۱-۳- هدف و اهمیت موضوع
۴	۱-۴- سوالات تحقیق
۵	۱-۵- فرضیه های تحقیق
۵	۱-۶- تعریف واژه های کلیدی
۹	۱-۷- محدودیت های تحقیق
	فصل دوم : پیشینه تاریخی و مبانی نظری تحقیق
۱۱	۱-۲- مبانی نظری تحقیق

- ۱۱ - ۱-۱-۲ عوامل دگرگونی زبان ها، گویش ها، لهجه ها
- ۱۲ - ۲-۱-۲ گویش شناسی و معیار شناسایی گویش ها
- ۱۵ - ۳-۱-۲ نظریات مطرح در حوزه جغرافیای گویشی
- ۱۷ - ۴-۱-۲ پیشینه مطالعاتی جغرافیای گویشی و اطلس های زبانی
- ۱۸ - ۱-۴-۱-۲ پیشینه مطالعات جغرافیای گویشی در خارج از ایران
- ۱۹ - ۲-۴-۱-۲ پیشینه مطالعات جغرافیای گویشی در ایران
- ۲۵ - ۵-۱-۲ خانواده زبان های ایرانی
- ۲۶ - ۶-۱-۲ موقعیت تاریخی، جغرافیایی و فرهنگی شهرستان نیشابور
- ۲۶ - ۱-۶-۱-۲ نیشابور از منظر تاریخ
- ۲۹ - ۲-۶-۱-۲ موقعیت جغرافیایی و طبیعی شهرستان نیشابور
- ۳۰ - ۳-۶-۱-۲ ویژگیهای جمعیتی، زبانی و مردم شناسی شهرستان نیشابور
- ۳۱ - ۴-۶-۱-۲ سابقه سکونت اقوام مختلف در منطقه خراسان و نیشابور
- ۳۴ - ۲-۲ نمودار زبان های ایرانی

فصل سوم : روش شناسی

- ۳۶ - ۱-۳ مقدمه
- ۳۷ - ۲-۳ روش تحقیق
- ۳۷ - ۳-۳ افراد شرکت کننده در تحقیق
- ۳۸ - ۴-۳ مراحل انجام تحقیق

۳۹	۳-۵- نقشه ها و اطلس های گویشی
۳۹	شماره ۱- نقشه ایران به تفکیک استان ها
۴۰	شماره ۲- نقشه استان خراسان رضوی به تفکیک شهرستان ها
۴۱	شماره ۳- نقشه شهرستان نیشابور به تفکیک بخش ها و دهستان ها
۴۲	شماره ۴- نقشه شهرستان نیشابور به تفکیک ۲۰ روستا
۴۳	شماره ۵- اطلس گویشی شهرستان نیشابور بر مبنای واژه «پسر» در ۲۰ روستا
۴۴	شماره ۶- اطلس گویشی شهرستان نیشابور بر مبنای واژه «دختر» در ۲۰ روستا
	فصل چهارم : نمونه های گویشی شهرستان نیشابور
۴۶	۴-۱- جدول نمونه های گویشی یا لهجه ای شهرستان نیشابور
	فصل پنجم : نتایج و پیشنهادات
۸۳	۵-۱- نتیجه گیری آماری در شهرستان نیشابور
۱۷۷	۵-۲- نتیجه گیری آوایی و دستوری در شهرستان نیشابور
۱۷۷	۱- واکه ها و همخوان ها
۱۷۷	۱-۱- همخوان ها
۱۷۸	۱-۲- واکه ساده و دوگانه
۱۸۰	۲- ساختمان هجا
۱۸۱	۳- ترتیب عدد و معدود
۱۸۲	۴- ترتیب صفت و موصوف

۱۸۲	۵- ترتیب مضاف و مضاف الیه
۱۸۲	۶- نشانه جمع
۱۸۳	۷- حروف اضافه
۱۸۳	۷-۱- حرف اضافه «با»
۱۸۴	۷-۲- حرف اضافه «در»
۱۸۵	۷-۳- حرف اضافه «به»
۱۸۶	۷-۴- حرف اضافه «از»
۱۸۶	۷-۵- حرف اضافه «تا»
۱۸۷	۸- صفت اشاره همراه با اسم
۱۸۷	۸-۱- صفت اشاره «آن»
۱۸۷	۸-۲- صفت اشاره «این»
۱۸۸	۹- ضمایر شخصی فاعلی/مفعولی و ملکی
۱۸۸	۹-۱- ضمایر شخصی فاعلی
۱۹۰	۹-۲- ضمایر شخصی مفعولی (از بین نمونه های موجود)
۱۹۲	۹-۳- ضمایر ملکی
۱۹۴	۱۰- کسره اضافه
۱۹۴	۱۱- ارگتیو و غیرارگتیو
۱۹۵	۱۲- جنس

۱۹۵	۱۳- فعل حال در حال انجام
۱۹۶	۱۴- سایر موارد آوایی و دستوری
۱۹۶	۱-۱۴- پیشوند [be-] امری و التزامی
۱۹۶	۱-۱-۱۴- پیشوند [be-] امری
۱۹۶	۲-۱-۱۴- پیشوند [be-] التزامی
۱۹۷	۲-۱۴- نشانه معرفه
۱۹۷	۳-۱۴- وندهای نفی
۱۹۸	۴-۱۴- تفاوت های آوایی بین گونه های بررسی شده
۱۹۸	۱-۴-۱۴- تفاوت های واکه ای
۲۰۳	۲-۴-۱۴- تفاوت های همخوانی
۲۰۹	۱۵- تلفظ های کاربردی واژه «پسر» و «دختر»
۲۱۰	۳-۵- نتیجه گیری کلی
۲۲۰	۴-۵- پیشنهادات تحقیق
۲۲۱	منابع فارسی
۲۲۴	منابع انگلیسی
۲۲۴	منابع اینترنتی
	پیوست ها
۲۲۵	۱- پرسشنامه

- ۲۲۹ -۲- نمودار فراوانی واژه ها
- ۲۳۵ -۳- بررسی آماری میزان نزدیکی واژه ها از نظر آوایی به فارسی معیار
- ۲۳۸ -۴- واژه نامه
- ۲۴۲ چکیده پایان نامه به انگلیسی

نشانه های آوایی

الف - همخوانها

<u>آوانگار</u>	<u>فارسی</u>
b	ب
p	پ
f	ف
t	ت (لثوی)
t̪	ت (دندانی)
d	د
ʃ	ج
h	ه
ħ	ح (عربی)
x	خ
č	چ
z	ز، ذ، ض، ظ
r	ر
ʒ	ژ
s	س، ص، ش
š	ش
ʔ	ع (عربی)
ʔ	همزه
k	ک
g	گ
q	ق (بیواک)

G	ق (واکدار)
l	ل
m	م
n	ن
v	و فارسی (واکدار، سایشی، لب و دندان‌ی)
w	و عربی (واکدار، نرم‌کامی، دولبی)
y	ی

ب: واکه ها

آوانگار

a

e

ε

ə

ö

o

â

u

ü

i

ey

ây

üy

ay

فارسی

آ

إ پیشین (نیم بسته، گسترده)

إ پیشین (نیم باز، گسترده)

إ مرکزی (شوا)

إ گرد

أ

آ

او

ای گرد

ای

إی

آی

اوی

آی

aw	أو
öy	أى
ew	إو
âw	آو
ow	أو

ج- سایر نشانه ها

C	همخوان
V	واکه
Ø	صفر
:	کشش
/	یا
[ ]	صورت آوایی
//	صورت واجی
→	تبدیل می شود به

فهرست نقشه ها

صفحه	عنوان
۳۹	شماره ۱ - نقشه ایران به تفکیک استان ها
۴۰	شماره ۲ - نقشه استان خراسان رضوی به تفکیک شهرستان ها
۴۱	شماره ۳ - نقشه شهرستان نیشابور به تفکیک بخش ها و دهستان ها
۴۲	شماره ۴ - نقشه شهرستان نیشابور به تفکیک ۲۰ روستا
۴۳	شماره ۵ - اطلس گویشی شهرستان نیشابور بر مبنای واژه «پسر» در ۲۰ روستا
۴۴	شماره ۶ - اطلس گویشی شهرستان نیشابور بر مبنای واژه «دختر» در ۲۰ روستا

فهرست جدول ها

صفحه	عنوان
۴۶	۱-۱ جدول نمونه های گویشی یا لهجه ای شهرستان نیشابور
۲۱۳	۲-۱ جدول آماری میزان نزدیکی واژه ها از لحاظ آوایی و واژگانی به یکدیگر
۲۱۶	۳-۱ جدول آماری میزان نزدیکی واژه ها از لحاظ دستوری به یکدیگر
۲۳۵	۴-۱ جدول آماری میزان نزدیکی واژه ها از لحاظ آوایی به فارسی معیار

فهرست نمودارها

صفحه	عنوان
۳۴	۱-۱ نمودار زبان های ایرانی
۲۲۹	۲-۱ نمودار فراوانی بیشترین تکرارهای مشابه در واژه های طبیعت
۲۳۰	۳-۱ نمودار فراوانی بیشترین تکرارهای مشابه در اعداد
۲۳۱	۴-۱ نمودار فراوانی بیشترین تکرارهای مشابه در اوقات شبانه روز
۲۳۲	۵-۱ نمودار فراوانی بیشترین تکرارهای مشابه در ضمایر فاعلی
۲۳۳	۶-۱ نمودار فراوانی بیشترین تکرارهای مشابه در نام حیوانات
۲۳۴	۷-۱ نمودار فراوانی بیشترین تکرارهای مشابه در نسبت های خانوادگی

پیشگفتار

« و من آیاته خلق السموات و الأرض و اختلاف ألسنتکم و ألوانکم إن فی ذلک لآیات للعالمین »

(قرآن کریم - سوره مبارکه روم آیه ۲۲)

زبان نظامی طبیعی برای بیان مفاهیم و ارتباط میان انسان ها است. همه جوامع بشری هر چند کوچک و دور افتاده به طور طبیعی از یک زبان خاص برای ارتباط با یکدیگر استفاده می کنند. هر زبان دارای گویشها، لهجه ها و گونه های متفاوتی است که بر اساس موقعیت های جغرافیایی و خصوصیات گویشوران و موقعیت اجتماعی آنها تحقق پیدا می کند. یکی از شاخه های زبان شناسی، گویش شناسی است که به تجزیه، تحلیل و توصیف گونه های محلی زبان ها می پردازد. از راه بررسی گویشها می توان مسیر دگرگونی زبان و قواعد تبدیل آواها را جستجو کرد و حتی به ارتباط آنها با محیط جغرافیایی و همچنین رابطه خانوادگی آنها پی برد. در کشور ما گونه ها، لهجه ها و گویش های متنوع و بسیاری وجود دارند که دارای ارزش فرهنگی-تاریخی ویژه ای هستند. جمع آوری آنها نه تنها اقدامی است در جهت حفظ صورت های قدیمی و اصیل بلکه در شناساندن این گونه ها به نسل های بعدی و پژوهشگران دیگر نیز کمک کننده خواهد بود.

شهرستان نیشابور با توجه به پیشینه کهن و فرهنگ غنی، همواره از مهدهای پابرجای گویش های مختلف ایرانی بوده است. این سرزمین سترگ که به نقل از کهن ترین دفتر ایرانی، اوستا، زمانی «رئونت» (Raevanta) به معنی «دارنده جلال و شکوه» نامیده می شده است^۱، از دیرباز سکونتگاه و یا مقصد مهاجرت اقوام گوناگونی از جمله تیره های مختلف فارس ها، کردها، ترک ها و بلوچ ها بوده که همین امر آنها را تبدیل به گنجینه ای از آداب و رسوم، فرهنگ ها، زبان ها و گویش های متنوع نموده است. در کنار هم قرار گرفتن این تنوع فرهنگی و زبانی پیوسته زمینه ساز مطالعات علمی و بررسی های اجتماعی بسیاری بوده است. در این راستا برخی مطالعات زبان شناختی بر روی «گویش نیشابوری» که از گویش

^۱ بارتولد، ۱۳۵۲، ترکستان نامه، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران

های منطقه خراسان (از زیرشاخه های زبان های ایرانی نو جنوب غربی است) توسط ادیبان و یا دانش پژوهان علاقمند این خطه انجام گرفته است، تا شاید قدمی باشد در جهت احیای تلفظ های اصیل فارسی و نیز کمکی باشد در راه روشن شدن و درک بعضی نکات مبهم متون کهنه فارسی دری، زیرا که این گویش اصیل در حقیقت ادامه یا هم خانواده زبانی است که در متون کهن زبان فارسی بکار رفته است.

تحقیق حاضر نیز به همین هدف و با راهنمایی سرکار خانم دکتر کلباسی در قالب «طرح ملی گویش شناسی ایران- شماره ۸) در ۲۰ روستای مختلف شهرستان نیشابور پیاده شد. این پژوهش بخشی از طرح بزرگ فرهنگی گردآوری گویش های ایران است که از سال ۱۳۷۸ با مسئولیت جناب آقای مرتضوی، کارشناس گردآوری گویش های آبادی های ایران در وزارت کشاورزی، و با همکاری و مشاوره سرکار خانم دکتر کلباسی و جناب آقای دکتر ثمره در مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی وزارت جهاد کشاورزی راه اندازی شده است. آقای دکتر یداله ثمره و خانم دکتر ایران کلباسی در مراحل اولیه طرح از جمله برنامه ریزی، تهیه پرسشنامه و آموزش پرسشگران جهاد کشاورزی با جهاد کشاورزی همکاری داشته اند. تاکنون ۷ شماره از این طرح، که در بخش پیشینه تحقیق به تفصیل به معرفی آنها پرداخته شده، توسط خانمها خادمی، آذری حمیدیان، خانجانی، دورقمی، رستم بیک تفرشی، مقدم و عبدالله تابار قاسم آبادی در قالب پایان نامه کارشناسی ارشد دفاع شده اند که به ترتیب روستاهایی از استان های کردستان و کرمانشاه، مازندران و غرب استان گیلان، فارس و هرمزگان، تهران و خراسان، یزد و همدان، کرمان و اصفهان، و شرق استان گیلان را پوشش داده اند.

در ۶ طرح نخست طرح ملی گویش شناسی ایران، دانشجویان از نوارهای ضبط شده جهاد کشاورزی بهره گرفته اند؛ اما در تحقیق حاضر (طرح شماره ۸) همچون طرح شماره ۷، محقق پرسشنامه ای که شامل ۱۴۹ واژه و ۴۳ جمله بوده و به تایید استاد راهنما، سرکار خانم دکتر کلباسی رسیده است را شخصا به روستاهای مورد نظر برده و اطلاعات و داده ها را به روش نمونه گیری گردآوری و ثبت نموده و سپس به تحلیل آماری، بررسی آوایی، واژگانی، دستوری و مقایسه میزان شباهت ها و تفاوت های آنها با یکدیگر و با فارسی معیار پرداخته است.

چکیده

گوش شناسی به عنوان یکی از شاخه های علم بررسی زبان، بدنبال آن است که با شناسایی و گردآوری گوش ها و لهجه های مختلف به بررسی علمی آنها پردازد. پژوهش حاضر که در قالب «طرح ملی گوش شناسی ایران (شماره ۸)» به بررسی مقایسه ای واژگان و جملات پایه در ۲۰ روستای شهرستان نیشابور می پردازد، ادامه «طرح ملی گوش شناسی ایران» است که از سال ۱۳۷۸ با همکاری و مشاوره سرکار خانم دکتر ایران کلباسی و جناب آقای دکتر یداله ثمره در وزارت جهاد کشاورزی راه اندازی شده است. در این پژوهش که بعنوان یک پایان نامه دانشجویی و مستقل از هر سازمان یا نهادی انجام گرفته است، محقق شخصا به روستاهای مورد نظر مراجعه نموده و مطابق پرسشنامه تهیه شده توسط استاد راهنمای تحقیق، که شامل ۱۴۹ واژه و ۴۳ جمله می باشد، از گویشوران مصاحبه گرفته و آنچه آنها با تکیه بر شمع زبانی خود ادا می کردند را ثبت و آوانویسی نموده است. سپس به تحلیل آماری و بررسی آوایی، واژگانی و دستوری نمونه های گردآوری شده پرداخته است. این پایان نامه در پنج فصل تدوین شده است:

فصل اول به چارچوب تحقیق می پردازد که شامل مقدمه، هدف و اهمیت تحقیق، بیان مسئله، سوالات تحقیق، فرضیه های تحقیق، تعریف واژه های کلیدی و محدودیت های تحقیق است. در فصل دوم به پیشینه و مبانی نظری تحقیق پرداخته شده و فصل سوم تحت عنوان روش شناسی، به مراحل و روش تحقیق و شرکت کنندگان اختصاص دارد. در فصل چهارم، اطلاعات گردآوری شده که همان نمونه های گویشی ۲۰ روستای شهرستان نیشابور هستند، ارائه شده اند؛ و در فصل پنجم به بیان نتایج بررسی های آماری، آوایی، دستوری و پیشنهادات اختصاص دارد. در انتهای پایان نامه منابع و پیوست ها شامل واژه نامه، پرسشنامه، جداول مربوط به مقایسه آوایی گونه های زبانی با فارسی معیار و نمودارهای بیشترین تکرارهای مشابه آورده شده اند.

کلید واژه ها: زبانشناسی، زبان، گوش، لهجه، گویشور، آواشناسی

فصل اول

کلیات تحقیق